

Párhuzamos életrajzok

Ligeti és Kurtág

Kurtág György 90. születésnapjára

Mit jelent nekem Ligeti?

Annak a sejtelmét, hogy van valami magasabb rendű, valami tökéletesebb, mint amit én egyáltalán el bírok képzelni, hogy vannak összefüggések a művészetben, a tudományban és a világegyetemben, melyekről ő számot tud adni, és itt félbeszakad a mondat.

(Kurtág György, 1993)

Ligeti György és Kurtág György a második világháborút követő időszak két legelismertebb magyar zeneszerzője. Ez nem is annyira az idehaza, mint inkább a külföldön elnyert díjaikon, kitüntetéseiken és tiszteletbeli tagságaikon mérhető le.¹ Élethosszig tartó, hat évtizeden átívelő barátságuk – Bartók és Kodály bajtársias kapcsolatához hasonlóan – a magyar zeneszerzés történetének legszebb fejezetei közé tartozik. Kapcsolatukról mindketten több helyütt nyilatkoztak. Ligeti először 1985-ben, Friedrich Spangemacher felkérésére idézte fel írásban, hogyan ismerkedett meg Kurtággal; a szöveg a bonni Boosey & Hawkes kiadásában megjelenő, német nyelvű *Musik der Zeit* sorozat Kurtág-füzetében látott napvilágot.² Kurtág 1993-ban a Siemens Alapítvány nagydíját elnyerő Ligetiről mondott egészen személyes hangú, csöppet sem hivatalos laudációt Münchenben,³ amit Ligeti 2000-ben Berlinben, Kurtágnak a „Pour le mérite” rendbe történt felvétele alkalmából tartott laudációjával viszonzott.⁴ Ugyanezen körben mondott végül Kurtág 2007-ben rendhagyó emlékbeszédet barátjáról; ezt a szöveget a magyar nyelvű közlésre utóbb jelentősen kibővítette.⁵

A két fiatalember 1945 szeptemberében ismerkedett meg egymással, miközben a budapesti Zeneakadémia folyosóján a felvételi vizsgára várakoztak. Ligeti 22 éves múlt ekkor, Kurtág 19. Ligeti visszaemlékezése szerint „az alatt a félóra alatt, ameddig szívdobogva vártuk az Akadémia szecessziós folyosóján, hogy behívjanak a vizsga termébe, Kurtág és én köztem teljesen spontán barátság született.”⁶ Barátságuk alapja – Ligeti megfogalmazása szerint – „közös zenei, valamint erkölcsi és politikai eszményeik” voltak, konkrétan „a professzionalizmus, a mesterség, a művészi és emberi őszinteség és egyenesség. [...] És ott volt még közös bálványunk: Bartók Béla.”⁷

Sok tekintetben hasonló háttérrel érkeztek a Zeneakadémiára. A magyar kultúrához asszimilálódott, nem vallásos zsidó értelmiségi családból származtak, s Romániának azelőtt

¹ Néhány a mindkettejük által elnyert legrangosabb külhoni elismerések közül: a poroszországi „Pour le mérite für Wissenschaften und Künste” rend tiszteletbeli tagsága (Ligeti 1975-től, Kurtág 1999-től), a Grawemeyer-díj (Ligeti 1986, Kurtág 2006), a koppenhágai Léonie Sonning-díj (Ligeti 1990, Kurtág 2003), a Siemens Alapítvány nagydíja (Ligeti 1993, Kurtág 1998), a helsinki Sibelius-díj (Ligeti 2000, Kurtág 2012) és a londoni Royal Philharmonic Society aranymedálja (Ligeti 2004, Kurtág 2013).

² György Ligeti: „Begegnung mit Kurtág im Nachkriegs-Budapest”, in Friedrich Spangemacher (közr.): *György Kurtág* (Bonn: Boosey & Hawkes, 1986), 14–17. (Musik der Zeit. Dokumentationen und Studien, 5. szám.) Magyarul: „Találkozás Kurtággal a háború után, Budapesten”, in Kerékfy Márton (közr.): *Ligeti György válogatott írásai* (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2010), 303–305.

³ Kurtág György: „Ligeti Györgyről. Ünnepi beszéd. München, 1993. június 16.” Ford. Petri György. *Holmi*, 5/12 (1993. dec.), 1647–1655. Online: www.holmi.org. Kötetben in Moldován Domokos (közr.): *Tisztelet Kurtág Györgynek* (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2006), 221–236., valamint in Varga Bálint András (közr.): *Kurtág György* (Budapest: Holnap, 2009), 135–148.

⁴ „Laudatio auf György Kurtág”, in György Ligeti: *Gesammelte Schriften*, közr. Monika Lichtenfeld (Mainz: Schott, 2007), 1. kötet, 485–489. Magyarul: „Laudáció Kurtág Györgyről”, in *Ligeti György válogatott írásai*, 312–316.

⁵ Kurtág György: „Kylwyrria – Kálvária. Ligeti Györgyről”, *Holmi*, 19/11 (2007. nov.), 1375–1382. Online: www.holmi.org. Kötetben in Varga: *Kurtág György*, 149–162.

⁶ „Találkozás Kurtággal a háború után, Budapesten”, 304–305.

⁷ „Laudáció Kurtág Györgyről”, 312.

Magyarországhoz tartozó kisvárosaiban születtek: Ligeti a Marosvásárhely környéki Dicsőszentmártonban, Kurtág a Temesvárhoz közeli Lugoson. Mindketten magyar anyanyelvű román állampolgárnak születtek tehát, s iskoláikat részben magyar, részben román nyelven végezték. Zenei tanulmányaikat a háború alatt helyben folytatták: Ligeti Kolozsváron Farkas Ferencnél, Kurtág Temesváron Kardos Magdánál (zongora) és Max Eisikovitsnál (zeneszerzés).

A Zeneakadémián mindketten Veress Sándor zeneszerzésosztályába kerültek – Ligeti 1945 őszén, Kurtág 1946-ban kezdte meg tanulmányait –, majd Veress 1948 végi távozása után mindketten Farkas növendékei lettek. Míg Ligeti 1950-re elvégezte a zeneszerzés szakot, s ugyanazon év szeptemberében már oktatóként tért vissza a Főiskolára, addig Kurtág, aki egyszerre három tanszakra járt, 1951-re végezte el a zongora- és a kamarazene-tanszakot, zeneszerzői diplomáját pedig 1955-ben vehette át.

Kurtág visszaemlékezéseiből kiviláglik, hogy 1946 és 1956 között igen szoros barátságban álltak, mint ahogy az is, hogy kapcsolatuk – Kurtág számára mindenképp, de vélhetően Ligeti számára is – emberileg és művészileg is életre szóló jelentőségű volt. Ligeti vezette be Kurtágot 1946-ban Weöres Sándor költészetébe,⁸ de azt is neki köszöni Kurtág, hogy a későbbiekben megismerhette „Kafkát, Webernt, Stockhausent, Frescobaldit, Boulezt, Csontváryt, Beckettet, Bosch, a *Finnegan's Wake* Joyce-át, Helmst, Nancarrow-t, Musilt, Kleet, a *Canto sospeso* Nonóját, Robert Walsert, Lewis Carrollt”⁹ – olyan alkotókat tehát, akik közül sokan máig alapvető ihlető forrást jelentenek a számára. Kurtág visszaemlékszik, hogy akadémista korukban vasárnap esténként rendszeresen közös zenéléseket tartottak Kurtágék Szondy utcai szobájában:

Főleg Mozart operáiból adtunk elő részleteket, ami úgy ment, hogy Márta énekelt az összes női szerepet, Ligeti volt a tenor és időnként a bariton, Sulyok Ferenc zeneszerző barátunk, évfolyamtársunk a zeneszerző szakon volt a basszus. Én játszottam zongorán a kíséretet.¹⁰

Ezen alkalmakkor Ligeti időnként elemezte is az előadott műveket.

Az elemzés, a magyarázás fontos motívuma volt kettejük kapcsolatának. Mint Kurtág írja: „barátságunk első évében én a magam részéről az ő tanítványává nyilvánítottam magam”.¹¹ Különös mester–tanítvány viszony lehetett ez; egyrészt Ligeti alig három évvel volt csak idősebb Kurtágnál, másrészt – mint Kurtág fogalmaz – Ligeti őt „soha nem fogadta el tanítványául”:

Márta magyarázta meg nekem a napokban, hogy Ligeti öntudatlanul úgy érezte, én nem lehetek megfelelő partner a számára. Soha nem értettem a matematikához, tele voltam lelkesedéssel minden nagy és szép iránt, de értelmem soha nem terjedt túl messzire, és hozzáállásom a zenéhez és a művészethez kissé emlékeztet a vörhenyesszöke úrára a *Tonio Kröger*-ben, aki mindig azt ismételteti, hogy „*A sillagok, úristen! Nézzze csak kérem a sillagokat*”.¹²

Az önironikus megfogalmazás azt jelzi, hogy Kurtág tudatában volt annak, mennyire különbözik kettejük személyisége és gondolkodásmódja. Talán épp e különbözőség folytán nyugőzte le annyira Ligeti intellektuális attitűdje és absztrakt gondolkodása, személyiségének határozottsága, magabiztossága, dominanciája és extrovertáltsága az elsődlegesen emocionális megközelítésű, konkrét gondolkodású, introvertált, bizonytalan, sőt önmarcangolásra is hajlamos Kurtágot. Hogy milyen sokat jelenthettek a fiatal Kurtágnak Ligeti elemzései, azt az is jelzi, hogy négy és fél évtized múltán is konkrétan felidézte, hogyan világította meg számára Ligeti néhány lényegre törő mondatban Bach kétszólamú invencióinak formai folyamatát vagy a magyar népdalok fő típusait.¹³

⁸ Kurtág: „Ligeti Györgyről”, 1651.

⁹ Kurtág: „Ligeti Györgyről”, 1654.

¹⁰ Kurtág: „Ligeti Györgyről”, 1649.

¹¹ Kurtág: „Ligeti Györgyről”, 1654.

¹² Kurtág: „Ligeti Györgyről”, 1654.

¹³ Kurtág: „Ligeti Györgyről”, 1653.

Kurtág számára azonban Ligeti többet jelentett, mint tehetséges kollégát és éles elméjű elemzőt – követendő mintát, példaképet is:

Hosszan, élethossziglan Ligeti vezetett engem. Nem, azonnal korrigálni kell magamat: *én* követtem *őt*, olykor közvetlenül, máskor néhány év, sőt akár több évtized késéssel. Mégis – magam számára ezt az én „Imitatio Christi” szindrómámnak nevezem – barátságunk első éveit nem csupán *szellemi irányítása* jellemezte. Hanem anélkül, hogy közvetlenül befolyásolt volna, példájával megszabta ízlésem, sőt magánéletem irányát.¹⁴

A „tanítványi hozzáállás” Kurtág részéről bizonyos fokig a későbbiekben is megmaradt. Erről árulkodik, ahogy 1993-as laudációjának legvégén (beszédje „codájának a codajaként”), ismét csak jó adag öniróniával, Kurtág felsorolta, miféle kompozíciós ellenvetései lennének Ligetinek az elhangzott szöveggel szemben.¹⁵ S ugyanerre utalnak azok a szavai is, amelyekkel 2000-ben Ligeti laudációjára válaszolt a „Pour le mérite” rendbe történt felvételekor: „Neked pedig, barátom, köszönöm a bizalmadat, amellyel egy életen át megajándékoztál, jöllehet én nem ritkán csalódást okoztam Neked.”¹⁶

Szintén Kurtág visszaemlékezéseiből tudható, hogy barátságuk első, legintenzívebb tíz évében egymás kompozíciós műhelyét is jól ismerték, készülő darabjaikat megmutatták egymásnak. Így például 1949-ben a *Tavaszi virág* című bábjáték-kísérőzenét, melyre Kurtág kapott megbízást, de azt nem volt kedve elfogadni, Ligeti írta meg.¹⁷ De Ligeti vázlatban maradt dodekafon Weöres-oratóriumáról, az *Istar pokoljárásáról* is „annyit beszéltek annak idején”, hogy Kurtág emlékeiben „mint csúcskompozíció él”.¹⁸

1956 mindkettejük életében és zeneszerzői pályáján fordulópontot jelentett. Mindketten sorsfordító eseményeken mentek át, melyek után újrakezdték az életüket – s az életművüket is. Az újrakezdés Ligeti esetében hamarabb és hirtelenebbül történt. Miután 1956 decemberében feleségével együtt Ausztriába menekül, Ligeti 1957 februárjában már Kölnben, a Nyugatnémet Rádió (WDR) elektronikus zenei stúdiójának ösztöndíjasaként ismerkedik az elektronikus zenével, s mohón szívja magába azt az új zenét, amelytől Magyarországon csaknem teljesen el volt vágva. Még abban az évben megírja első elektronikus darabját, a – még inkább csak ujjgyakorlatnak nevezhető – *Glissandit*, majd 1958-ban a másodikat, a már teljes értékű, sőt időt állóan jelentős *Artikulationt*. Ezzel párhuzamosan dolgozik *Apparitions* című zenekari művén, amelyet a következő évben fejez be, s amelynek 1960-as kölni ősbemutatója egy csapásra ismertté teszi őt a zenei avantgárd köreiből. A Budapesten maradt Kurtág számára az 1957/58-as egy éves párizsi tartózkodás jelenti a fordulópontot, nem is annyira Messiaen és Milhaud kurzusainak látogatása, mint inkább az emberi és alkotói önmagára találás a Stein Marianne művészetpszichológussal végzett munka következtében. Visszatérve Budapestre Kurtág megírja *Vonósnégyesét* (1959), melynek 1-es opuszszáma az újrakezdés erőteljes gesztusa.

Ligetiék Magyarországról történt távozását követően először 1957 Karácsonyán látta viszont egymást a két zeneszerző; Ligeti Párizsban látogatta meg Kurtágot és az 1949-ben oda disszidált Sulyok Ferencet.¹⁹ 1958. július elején viszont a Párizsból hazafelé tartó Kurtág látogatta meg Ligetit két napra Kölnben. Visszaemlékezése szerint „ez a két nap *zeneileg* gazdagabb és jelentősebb lett” számára, „mint az egész Párizsban töltött év”.²⁰ Ligeti összeismertette Stockhausennel, aki új művét, a három zenekarra komponált *Gruppent* ismertette s játszotta le felvételtől Kurtágnak, maga Ligeti pedig a frissen elkészült *Artikulationt* mutatta be. Kurtágot

¹⁴ Kurtág: „Ligeti Györgyről”, 1648.

¹⁵ Ez a szakasz csak Varga Bálint András közlésében szerepel: *Kurtág György*, 148.

¹⁶ „Und Dir, mein Freund, danke ich für Dein Vertrauen, das Du mir ein Leben lang geschenkt hast, auch wenn ich Dich nicht selten enttäuscht habe.” Lásd Kurtág laudációját a „Pour le mérite” rend honlapján: www.orden-pourlemerite.de.

¹⁷ Kurtág: „Ligeti Györgyről”, 1650.

¹⁸ Kurtág: „Kylwyrria – Kálvária”, 1377.

¹⁹ Vö. Kurtág: „Ligeti Györgyről”, 1647., 1651.

²⁰ Kurtág: „Ligeti Györgyről”, 1649.

„egészen megrázza” a darab: „a történés sűrűsége, szókimondó közvetlensége, a finom egyensúly tragikum és humor között”.²¹ Valószínűleg ezekre az esztétikai sajátosságokra vonatkozik Kurtág azon megjegyzése, miszerint a *Vonósnégyessel* „valami hasonlót [akart] megfogalmazni” a saját nyelvén, „mint amit az *Artikulation* hallgatásakor Kölnben” átélt.²²

A következő tíz évben nem találkozunk személyesen, mivel Kurtágot nem engedik ki az 1961-es darmstadti nyári kurzusra, s a *Vonósnégyes* következő évre tervezett darmstadti bemutatója is meghiúsul.²³ Általában véve nem mondható sikeresnek Kurtág életének ezen időszaka: korrepetitorként dolgozik, állami díjat nem kap, szerzői estet nem rendeznek neki és szerzői lemeze sem jelenik meg, s összességében kevés mű, hét opusz kerül ki a keze alól. Ligeti mindeközben a nyugat-európai új zene meghatározó alakjává válik, műveit rangos fesztiválok mutatják be, számos fontos zeneszerzői díj nyer,²⁴ 1959-től rendszeres előadója a darmstadti kurzusoknak, 1961-től vendégprofesszor Stockholmban, és végül – „nyugati révbe érkezésének” jeleként, bő tízévi hontalan jogállás után – 1967-ban megkapja az osztrák állampolgárságot.

Csaknem bizonyos, hogy a két zeneszerző magánlevelezés útján ebben az időszakban is fenntartotta egymással a kapcsolatot, és elküldték egymásnak elkészült műveiket, hiszen tudható, hogy Ligeti rendszeresen ellátta magyarországi barátait (főként Maros Rudolfon keresztül) kottákkal, hanglemezekkel és információkkal.²⁵ A személyes viszontlátásra végül az 1968-as darmstadti kurzuson kerül sor, ahol Kurtág frissen elkészült énekes koncertója, a *Bornemisza Péter mondásai* (1963–68) ősbemutatóján vesz részt. Ettől kezdve feltehetően megsűrűsödnek a személyes találkozások: 1970-ben Ligeti – hivatalos felkérésnek eleget téve – először látogat vissza Budapestre, a következő évben pedig Kurtág tölt hosszabb időt DAAD-ösztöndíjjal Nyugat-Berlinben...

Alkotókról lévén szó, a fő kérdés persze az, hogy vajon kimutathatók-e kölcsönhatások Ligeti és Kurtág alkotói magatartása, esztétikai megközelítése, zenei gondolkodásmódja, kompozíciós technikája között? Vagy legalább párhuzamba állítható-e kettejük életműve a közös múlt, a hasonló gyökerek és iskolázottság alapján? Halász Péter 1995-ös kiváló Kurtág-esszéjében éppenséggel a két *oeuvre* nagyfokú *különbözőségét* szemléltette meggyőző ellentétpárokkal, miközben egyúttal rámutatott „néhány rejtett” közös pontra is.²⁶

Ma, két évtizeddel később alighanem jobban látszanak a két életművet összekötő titkos szálak, a hasonlóságok és párhuzamok. Például az, hogy nem csak Ligeti írt szimfonikus zenekari és versenyműveket; az 1990-es évek eleje óta Kurtág is – aki azelőtt közel negyven évig szándékosan elkerülte a szimfonikus zenekart – igen jelentős zenekari életművet hozott létre. Hogy nemcsak Ligeti írt operát, hanem jó néhány éve Kurtág is intenzíven dolgozik egy Beckett-operán. Hogy a magyar és a román népzene milyen mélyen felszívódott mindkettejük zenei gondolkodásába, s hogy ahhoz idős korukban mindketten mind gyakrabban visszatérnek. Vagy hogy mennyire hamis az a kép, miszerint Ligeti intellektuális, Kurtág pedig ösztönös alkotó volna.

Bizonyosan mindkettejük művészetére nézve értékes felfedezésekhez vezetne a műveikben megjelenő konkrét zenei, zeneszerzés-technikai kölcsönhatások feltárása. Vajon miképpen hathatott az *Artikulation* Kurtág *Vonósnégyesére*, s az visszahatott-e Ligeti 2. *kvartettjére*? Miért mondja Kurtág, hogy a *Weöres-dalok* a kiindulópontjai saját dalkompozícióinak?²⁷ Van-e kapcsolat a Ligeti-zongoraverseny II. tételét záró klarinét-harmonikakadencia és a Kurtág „zongoraversenye”, a ...*quasi una fantasia*... I. tételének végén megszólaló harmonikakórus

²¹ Kurtág: „Ligeti Györgyről”, 1648.

²² Kurtág: „Ligeti Györgyről”, 1648.

²³ Bővebben lásd Wilfried Brennecke: „Kurtágs Anfänge in der Bundesrepublik Deutschland (1961–1969), in Spangemacher: *György Kurtág*, 25–27., valamint Kurtág visszaemlékezését in Varga, *Kurtág György*, 83.

²⁴ 1964: az Új Zene Nemzetközi Társasága (IGNM) 1. díja (*Apparitions*); 1965:

²⁵ Kurtág visszaemlékezése szerint „Ligeti folyton küldetett Alfred Schleen keresztül anyagokat, a *Reihe* számait, donaueschingeni értesítéseket”. Varga: *Kurtág György*, 81.

²⁶ Halász Péter: „Kurtág-töredékek”, *Holmi*, 7/2 (1995. febr.), 163. Online: www.holmi.org. Kötetben in Moldován: *Tisztelet Kurtág Györgynek*, 83–141.

²⁷ Vö. Kurtág: „Ligeti Györgyről”, 1651.

között? S vajon mi rejlik az egymásnak szóló számos ajánlás mögött, kezdve Ligeti 1948-as *Invenziójától* és 11. zongoraetűdjétől (*En suspens*) a *Játékok* Ligeti-hommage-ain át (*Hommage à Ligeti, Kalandozás a múltban: Ligatura Ligetinek születésnapra*) a *Hölderlin-dalok* és a ...*pas à pas*... Ligetinek ajánlott darabjaiig? E kérdések megválaszolásához – mint az egyes külföldi kutatók újabb elemzéseiből máris látszik – bizonyosan nagyban hozzá fog járulni a két zeneszerző kompozíciós vázlatainak vizsgálata,²⁸ amelyek jó ideje ugyanabban a Rajna-parti épületben, a 20. századi zene legértékesebb gyűjteményében, a baseli Paul Sacher Alapítványnál tanulmányozhatók.

Hogy barátságuk *művészileg* mennyire sokat jelentett – és Kurtág esetében jelent ma is – mindkettőjük számára, azt Ligeti részéről a ...*quasi una fantasia*... I. tételének részletes, végtelenül empátikus, mégis egzakt elemzése²⁹ mutatja a legszebben – idős korában Ligeti senki másról nem közölt hasonló analízist. Kurtág részéről pedig az a nagy gonddal megfogalmazott és „megkomponált” két írás, amelyből az előzőekben már többször idéztem. Egyedülálló szövegek ezek egy olyan zeneszerzőtől, akit amúgy alig lehet szóra bírni – egyedülálló nemcsak nyelvi kidolgozottságuknál és kompozíciós megformáltságuknál fogva, hanem *önéletrajzi* jellegük miatt is: barátja kedvéért bennük Kurtág a legszemélyesebb emlékeit és reflexióit is a nyilvánosság elé bocsátotta. Teljes joggal írja Varga Bálint András: „Talán ezek az írások is megérdemelnék az opuszszámot.”³⁰

Kerékfy Márton

---

²⁸ Gondolatébresztő módon vont be Kurtág-vázlatokat elemzéseibe például Simone Hohmaier: „*Ein zweiter Pfad der Tradition*”: *Kompositorische Bartók-Rezeption* (Saarbrücken: PFAU, 2003), valamint Rachel Beckles Willson: *Ligeti, Kurtág, and Hungarian Music during the Cold War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007).

²⁹ Ligeti ezzel az elemzéssel köszöntötte e lap hasábjain a hetvenéves Kurtágot: „Önarckép pesti muzsikustársakkal. A ...*quasi una fantasia*... op. 27 (1987–88) első tételének (Introduzione) rövid elemzése”, *Muzsika* 39/2 (1996. febr.), 9–11. Kötetben in *Ligeti György válogatott írásai*, 306–311.

³⁰ Varga: *Kurtág György*, 6.